

Владислав МАРИНОВ

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

w.marinov@ts.uni-vt.bg

ЗА Някои съществителни имена във Влашкия диалект на гр. Брегово (Видинско)

Vladislav MARINOV

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

ON SOME NOUNS IN THE VALAHIAN DIALECT OF BREGOVO (VIDIN REGION)

In the research is examined the model of the phonetic adaptation of Turkish loanwords in the Valahian dialect of Bregovo (Vidin region). Here is made a comparative analysis about the acquirement of lexemes with an ending -e in the Valahian dialect of Bregovo (Vidin region), in the official Bulgarian language and in the official Romanian language. It is proved that in the Valahian dialect of Bregovo (Vidin region) and in the official Romanian language the model is identical – the final Turkish vowel “e” is replaced by “a” following a soft consonant (in the Romanian language it is marked by the grapheme “ea”). At the same time in the Valahian dialect of Bregovo (Vidin region) the model is productive for new words with a foreign origin that came through the Bulgarian language.

Ключови думи: бреговски влашки диалект, фонетична адаптация, заемки, турски език, румънски език, български език.

Keywords: Valahian dialect of Bregovo (Vidin region), phonetic adaptation, loanwords, Turkish language, Romanian language, Bulgarian language.

Град Брегово се намира на 30 км северозападно от гр. Видин и е центърът на Бреговската община. В състава на общината, освен Брегово, влизат и селата Връв, Куделин, Балей, Ракитница, Гъмзово, Косово, Делейна, Тияновци и Калина (от север на юг). На изток общ. Брегово граничи с общините Ново село и Видин, на юг – с общ. Бойница, а на север и запад границите на общината са и граници на Р България. В цялата Бреговска община езиковата ситуация е екзогlossen небалансирана (според теорията на А. Швейцер и Л. Б. Николски)¹ или е комбинация от билингвизъм и диглосия (според теорията на Дж. Фишман, подкрепена в българската социолингвистика от М. Виденов)².

¹ Вж. повече у Швейцер 2012 и Швейцер, Николски 1978.

² Вж. Фишман 1967 и Виденов 2005.

Фиг. 1. Статус на езиковите формации

На фиг. 1 е отразен социалният статус на езиковите формации според атитюдите на билингвите. В дясната част на схемата е представен рейтингът на българския език и на влашкия диалект според най-възрастните и необразовани информатори. За тях всяка от реализациите на българския език, дори и диалектна, е с висок социален статус (BC), докато влашкият диалект е с нисък (НС). В лявата част е показана оценката на по-младите и образовани информатори, за които всяко съществено отклонение от книжовната норма понижава речевия рейтинг (вж. Маринов 2008).

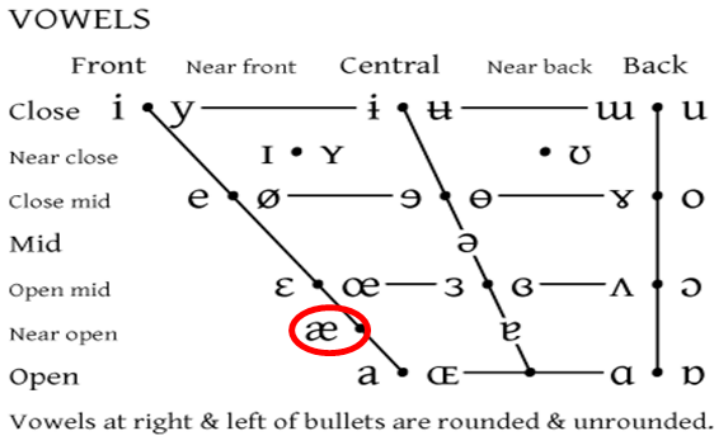
В официална³ или неофициална обстановка с познати събеседници наред с формации на българския език се използва и влашки диалект. Този влашки диалект е силно побългарен румънски диалект, който днес обаче, заради силното влияние на българския език и продължителния си развой на българска територия, не съвпада напълно с нито един от диалектите на румънския език. Наред с това във Видинско могат да се отделят и три подгрупи, които притежават специфични черти и се различават помежду си. Това са говорите на т. нар. *къмпь̀ен* ‘(равнинци) – на север, *въ̀лє̀н* ‘(долинци) – на изток и *п̀ьдурє̀н* ‘(горяни) – на запад. Изследваният тук бреговски влашки диалект е част от говора на равнинците, чиято база може да се потърси в преходната зона между областите Олтения и Банат, но както отбелязах, заради влиянието на българския език, днес трудно може да се конкретизира (повече вж. у Маринов 2015: 43–47).

Обект на това изследване е усвояването на някои турски заемки в бреговския влашки диалект (БВД). Става дума за съществителни имена, които в турски език завършват на *-e*, от типа на *teneke*, *perde*, *gülle* и др. Но преди това трябва да се уточни съдържанието на термините *асимиляция* и *адаптация*. В лексикологията обикновено двата термина се използват като синоними, срв. „Процесът на графично, фонетично, граматично приспособяване на заетите думи към системата на приемащия ги език се определя като **асимиляция** или **адаптация**.“ (Бояджиев 2007: 196) или „Този процес (усвояването на чужда

³ В някои случаи, които изискват употреба на български език, напр. при административни дейности, бреговчани от средното и възрастното поколение, ако познават длъжностното лице, при комуникацията с него използват влашкия диалект.

лексика – бел. моя. В. М.) е с различна продължителност и обикновено се определя като *адаптация* – лингвистичен термин, чието значение се изразява и с *асимиляция*.“ (Радева 2017: 305). В. Радева уточнява, че „обикновено двата термина се употребяват като синоними, но е основателно да се приема, че „чуждите думи се адаптират“, а заемащият език „асимилира“ чуждоезиковите лексикални елементи (Пак там). И за нас първоначалните етапи на усвояването на чуждата лексика трябва да се разглеждат по-скоро като *адаптация*, т.е. езикът приемник „нагажда“ фонетично и граматично новата дума, а едва след включването ѝ в словообразователни парадигми може да се говори и за асимиляция, т.е. това са две различни страни на един процес – усвояването⁴.

Артикулацията на турския вокал *e* в краесловие е малко по-широка от артикулацията на българския вокал *e* (вж. Беров, Боев 1971: 13).

Фиг. 2. Класификация на вокалите според IPA

М. Младенов (Младенов 1970) отбелязва, че в българските диалекти адаптацията на съществителни имена от турски произход, завършващи на *-e*, се осъществява по няколко начина. В по-голяма част от диалектите (западните, балканските и по-голямата част от югозападните и мизийските) артикулацията на краесловния турски вокал *e* се стеснява и той се изравнява по звучене с българския вокал *e*. Тъй като тази субституция доминира в българското езиково землище, тя е кодифицирана и в книжовния език. Затова днес съществителните имена от турски произход *кюфте*, *кюмбе*, *перде* и др. са от среден род по модела на *море*, *дете*, *куче*, *агне* и т.н. В други български диалекти турският вокал *e* се замества с *'a* (подбалканските говори) и *'ǫ* (родопските говори), което се отразява на граматическата характеристика на имената и в тези говори те са от женски род. За автора съществува връзка на диалектно ниво между развоя на старобългарския вокал *Ѣ* и субституцията на турското краесловно широко *e*, тъй като в началните етапи на влияние на

⁴ Този термин е използван от В. Вѣтов (вж. Вѣтов 1995).

турския език върху българския (XIV – XV в.) двата вокала са звучали еднакво. Доказателство за това е и паралелът с акустичното възприемане на двата звука от румънците, които също при адаптацията на думи от старобългарски с Ъ и от турски с краесловно ударено *e* (*ê*) използват една графема – *ea*, която отбелязва артикулация на мек консонант пред *a*. Както пише Б. Цонев „изговорът на Ъ като ’а си върви по традиция поддържан от източните говори през целия среднобългарски период, та се предава и отвъд Дунава заедно с цялата писменост тъй, че отпосле, когато ромъните начеват за пишат на свой език с кирилска азбука, Ъ им служи да означават не само българските думи, в които има Ъ: вѣкоуѣ, лѣк, нѣкоуѣ, ами и техните думи, в които се чува същият (подч. мое – В.М.) звук: нѣм, сокоуѣскѣ, нѣмицуѣ (Цонев 1901: 388). Наред с това за съществителните имена в румънски език, завършващи на *-ea*, Ал. Граур твърди, че вероятно са навлезли през турски или гръцки (вж. Graur 1963, цит. по Младенов 1970), т.е. краесловният турски вокал *ê* в румънски език палатализира предходния консонант и се изяснява до *-à*, срв. тур.-ар. *perdè, mezè, kubbè* и рум. *perdeà, mezeà, cubeà*. Подобна адаптация се осъществява и БВД, като процесът обхваща влашки и български лексеми с турски произход, т.е. в БВД могат да се открият два лексикални пласта турски думи: 1) по-стара влашка лексика и 2) по-нова, навлязла чрез българския език, но адаптирана по влашки модел. Наред с това в БВД съществуват и думи навлезли вероятно чрез българския език, тъй като за реалиите, които маркират, в румънския книжовен език (РКЕ) днес се използва различна лексема, срв. *джерезв’а* < бг. *джерезвè* ≠ рум. *ibric, к’умб’а* < бг. *кюмбè* ≠ рум. *godin* и т.н. Въз основа на това в БВД могат да бъдат обособени две големи групи думи, по-голямата част от които са от турски произход.

1. Лексеми от стария пласт в диалекта.

Тази група думи може да бъде разделена на две подгрупи, които се различават единствено по фонетичния си облик.

1.1. Лексика, която има еднакъв фонетичен облик в БВД и в РКЕ.

Тук попадат лексеми, които във фонетично отношение се различават само по окончанието си: *-e* в българския книжовен език (БКЕ), и *-’a* в БВД и РКЕ. И в трите формации (БВД, БКЕ, РКЕ) фонетичната адаптация на краесловието при съществителните имена от чужд произход управлява морфологичната. Ако след фонетичната адаптация чуждата дума завършва на консонант, в българския език тя е от м.р., ако завършва на *a* или *я* – от ж.р., а ако окончанието е *e, u, o* или *y* – тя е от ср. р., срв. *кюн* < тур. *künp*; *барикада* < фр. *barricade*, *хале* < нем. *Halle*, *палто* < фр. *paletot* и др. В РКЕ водещ е полът⁵ и това дали съществителното име е одушевлено или неодушевлено. От мъжки и женски род могат да бъдат и одушевени, и неодушевени реалии, но от среден род са само имена, назоваващи неодушевени реалии, срв. от м.р. *copil* ‘дете’,

⁵ В българския език полът също доминира при същ. им. като баща, съдия, дядо, чичо, аташе, които въпреки окончанието си са от м. р.

но и *plop* ‘топола’ (с окончание консонант); *sócru* ‘свекър’, но и *métru* ‘метър’ (с окончание -y); *gínere* ‘зет’, но и *mînte* ‘планина’ (с окончание -e); от ж. р. *fátă* ‘момиче’, но и *sălă* ‘зала’ (с окончание -b); *cúrte* ‘двор’ (с окончание -e); *perdeă* ‘перде’ (окончание -’a) и от ср. р. *teátru* ‘театър’ (с окончание -y), *balcón* ‘балкон’ (с окончание консонант); *nîme* ‘име’ (с окончание -e) и т.н.⁶

Чуждите думи, които са адаптирани без фонетични промени (с изключение на окончанието), са: *г’ул’а, канап’а, каф’а, куб’а, лал’а, мез’а, минар’а, наргил’а, пав’а, пелт’а, перд’а, тест’а, фид’а, черчев’а, чифт’а, шкемб’а* и т.н., съотв. в бълг. *гуле, канане, кафе, кубе, лале, мезе, минаре, наргиле, паве, пелте, перде, тесте, фиде, черчеве, чифте, шкембе* и в рум. *ghiuleá, canapeá, cafeá, cubeá, laleá, mezeá, minareá, narghileá, paveá, pelteá, perdeá, testeá, fideá, cerceveá, cifeá, schembeá*⁷. Както се вижда, фонетичният облик съвпада в двата езика и в БВД, разликата е единствено в адаптацията на краесловния вокал – в БКЕ субституцията е с *e*, а в БВД и в РКЕ – с *a* и предходен мек консонант. Съответно има различие и в рода на съществителните имена – в БКЕ те са от ср.р., а в БВД и в РКЕ – от ж.р. От друга страна, в БВД лексемите са само еднозначни, докато в БКЕ и в РКЕ някои притежават и допълнителни значения, напр. лексемата *канане* и в двата езика притежава и второ значение ‘филия от бял хляб с кръгла или елипсовидна форма, която се използва за подложка на пържени, задушени или печени продукти’⁸, *перде* в румънския език означава и ‘защитен пояс от дръвчета, които трябва да предпазят определена култура’ както и ‘зимен навес за овцете’⁹, *кубе* в румънския език означава и ‘комин’¹⁰ и т.н.

1.2. *Лексика с фонетични разлики, но с еднакви граматични характеристики в бреговския влашки диалект и в румънския език.*

Отексцерпирания материал са включени лексеми като *д’ушем’а, кадиф’а, к’уфт’а, нишест’а, ренд’а, сефт’а, тенок’а* и др. (в БВД); *дюшеме, кадифе, кюфте, нишесте, ренде, тенеке, сефте* (в БКЕ) и *duşumeá, catifeá, chifteá, nişasteá, rindeá, safteá, tinicheá* (в РКЕ). Лексикалните значения съвпадат в БВД, БКЕ и РКЕ с изключение на думата *tinikeá*, която наред с двете значения, които са регистрирани и в БВД и БКЕ – 1. *Тънък метален лист*; 2. *Висок съд с четвъртита форма, направен от железен лист, обикн. с вместимост 16 литра; бидон*¹¹, в РКЕ е развила още две – 3. (прен.) *Медал, декорация* и 4. *Тънка чамова дъска*. Тук може да се отбележи наличието в БВД на лексемите

⁶ Вж. повече у Стоянова 2008: 27–32.

⁷ Румънските лексеми са екскерпирани от онлайн речника на румънския език DEX, който включва различни видове речници, като тълковен, етимологичен, диалектен, на чуждите думи и т.н. (вж. <https://dexonline.ro/>). Също така за някои от значенията е използван Румънско-българският речник на К. Цанков (вж. Цанков 2007)

⁸ Вж. <https://dexonline.ro/definitie/canapea> и <http://www.gotvetesmen.com/useful/dictionary/index.php?alphabet=K>

⁹ Вж. <https://dexonline.ro/definitie/perdea>

¹⁰ Вж. <https://dexonline.ro/definitie/cubea>

¹¹ Вж. <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/тенекия>

лул'а < тур. *lüle* и чеши'а < тур. *çeşme*, които в БКЕ са приети с формите *лула* и *чешима*, а в РКЕ – *luleá* и *çişmeá*, както и на *менгем'а* < тур. *mengene*, съотв. в БКЕ **менгеме**, а в РКЕ *ménghinǎ* (с вар. *minghineá*, *menghineá*). Ако се съди по промяната *n>м*, която е налице в БКЕ, тази дума е навлязла в БВД през българския език.

2. Лексика, навлязла в бреговския влашки диалект от българския език.

В тази група могат да бъдат обособени 2 подгрупи – 2.1) *лексика от турски език* и 2.2) *лексика от френски език*. И на двете подгрупи краесловието е адаптирано по румънски модел, но в 2.1. лексиката вероятно е навлязла в БВД чрез българския език, тъй като в румънския език реалиите са означени с други лексеми, а в 2.2. фонетичната адаптация в румънски протича по различен начин, защото става дума предимно за нови реалии, при които действат различни правила.

2.1. Лексика от турски език.

В БВД това са *джезв'а*, *к'умб'а*, *к'усп'а* и *серкм'а* (с вар. *срекм'а*), съотв. в БКЕ *джезве*, *кюмбе*, *кюспе* и *серкме*, а в РКЕ *ibríc*, *godín* или *sóbǎ2*, *turtǎ oleaginoásǎ* и *prostovòl*¹².

2.2. Лексика от френски език.

В лексикалния корпус, който е изследван, са регистрирани лексеми само от френски език. Но лексикалната система на БВД е динамична и за новите реалии заимства названия от БКЕ, които най-често са хибриди (бълг. основа и вл. окончание). Ако се следва моделът на турските думи, приложен и към френските, може да се допусне, че и нови думи от други езици, които в българския език завършват на *е*, в БВД ще бъдат адаптирани с окончание *-'а*. На този етап лексемите, които се употребяват в БВД, са *бомб'а*, *жел'а*, *куп'а* и *ремарк'а*. Еквивалентите им в БКЕ са *бомбе*, *желе*, *купе* и *ремарке*, а в РКЕ – *bombéu*, *jeléu*, *cupéu* и *remórcǎ*.

Въз основа на ексцерпирания материал изводите, които могат да бъдат направени, са следните:

1. Заемките от турския език са една от причините за наличието на меки консонанти в румънския език и в бреговския влашки диалект днес.

2. Лексиката в БВД потвърждава изводите, които прави Ал. Граур, че трябва да се приеме, че съществителните имена от жр., завършващи с мек консонант + *а*, независимо от техния произход, в румънския език са навлезли през турски.

3. Моделът на усвояване на турските заемки в БВД се прилага и при новата лексика от други езици, която навлиза в БВД чрез българския език.

¹² Вж. Йован 2010.

ЛИТЕРАТУРА

- Беров, Боев 1971:** Беров, Р., Е. Боев. *Учебник по турски език*. София: Военно издателство. **Berov, Boev 1971:** Berov, R., E. Boev. *Uchebnik po turski ezik*. Sofiya: Voенno izdatelstvo.
- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“. **Boyadzhiev 2007:** Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*. Sofiya: UI „Sv. Kl. Ohridski“.
- Виденев 2005:** Виденов, М. *Диглосията (с оглед на българската езикова ситуация)*. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“. **Videnov 2005:** Videnov, M. *Diglosiyata (s ogled na balgarskata ezikova situatsiya)*. Sofiya: Akad. izd. „Prof. Marin Drinov“.
- Вътов 1995:** Вътов, В. *Фонетика и лексикология на българския език*. В. Търново: Абагар. **Vatov 1995:** Vatov, V. *Fonetika i leksikologiya na balgarskiya ezik*. V. Tarnovo: Abagar.
- Йован 2010:** Йован, Т. *Българско-румънски речник*. София: ИК „Труд“. **Yovan 2010:** Yovan, T. *Balgarsko-rumanski rechnik*. Sofiya: IK „Trud“.
- Маринов 2008:** Маринов, В. *Билингвална интерференция в крайния български Северозапад*. В. Търново: Астартa. **Marinov 2008:** Marinov, V. *Bilingualna interferentsiya v krajniya balgarski Severozapad*. V. Tarnovo: Astarta. [https://www.academia.edu/БИЛИНГВАЛНА_ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ_В_КРАЙНИЯ_БЪЛГАРСКИ_СЕВЕРОЗАПАД] (посещение на страницата: 07.08.2017)
- Маринов 2015:** Маринов, В. *За фонологичния статус на меките съгласни във влашкия диалект в Северозападна България*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. **Marinov 2015:** Marinov, V. *Za fonologichniya status na mekite saglasni vav vlashkiya dialekt v Severozapadna Bulgariya*. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Младенов 1970:** Младенов, М. Една морфологична успоредица в български и румънски език // *Известия на Института за български език*. Кн. XIX, с. 893–897. **Mladenov 1970:** Mladenov, M. Eдна morfologichna usporeditsa v balgarski i rumanski ezik // *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*. Кн. XIX, s. 893–897.
- Радева 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. София: Изток-Запад. **Radeva 2017:** Radeva, V. *Balgarska leksikologiya i leksikografiya*. Sofiya: Iztok-Zapad.
- Стоянова 2008:** Стоянова, Д. *Румънска граматика*. София: Наука и изкуство. **Stoyanova 2008:** Stoyanova, D. *Rumanska gramatika*. Sofiya: Nauka i izkustvo.
- Цанков 2007:** Цанков, К. *Румънско-български речник*. В. Търново: Знак '94. **Tsankov 2007:** Tsankov, K. *Rumansko-balgarski rechnik*. V. Tarnovo: Znak '94.
- Цонев 1901:** Цонев, Б. Увод в историята на българския език // *Сборник за народни умотворения*, XVIII, с. 354–425. **Tsonev 1901:** Tsonev, B. Uvod v istoriyata na balgarskiya ezik // *Sbornik za narodni umotvoreniya*, XVIII, s. 354–425.
- Швейцер 2012:** Швейцер, А. *Современная социолингвистика: теория, проблемы, методы*. Изд. 4-е. Москва: Либроком. **Shveytser 2012:** Shveytser, A. *Sovremennaya sotsiolingvistika: teoriya, problemyi, metodyi*. Izd. 4-e. Moskva: Librokom.
- Швейцер, Николски 1978:** Швейцер, А. Д., Л. Б. Никольский. *Введение в социолингвистику*. Москва: Высшая школа. **Shveytser, Nikol'skiy 1978:** Shveytser, A. D., L. B. Nikol'skiy. *Vvedenie v sotsiolingvistiku*. Moskva: Vyishaya shkola.

Fishman 1967: Fishman, J. A. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. // *Journal of Social issues*, pp. 29-38.

Graur 1963: Graur, Al. *Etimologii româneştii*. Bucureşti: Editura Academiei RPR.

Онлайн източници:

<https://dexonline.ro/> (посещение на страницата: 07.08.2017)

<http://www.gotvetesmen.com/useful/dictionary/> (посещение на страницата: 07.08.2017)

<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg> (посещение на страницата: 07.08.2017)